

BİZ QƏRBİ AZƏRBAYCAN QAYIDACAĞIĞI

XX əsr Azərbaycan dilçilik məktəbinin diqqətçəkən nümayəndələrindən biri, çoxşaxəli yaradıcılıq istiqamətləri, geniş elmi, siyasi, ictimai fəaliyyəti ilə heyrət doğuran filologiya elmləri doktoru, professor Həsən Mirzəyevin təqdimatında o, belə görünür: dilçi-türkoq, Əməkdar Elm Xadimi, Azərbaycanın tarixində qalacaq ictimai-siyasi xadim, müxtəlif dövlət təltiflərinin nominantı, təhsil təşkilatçısı, araşdırmaçı alim və şair. Etiraf edək ki, bu təqdimatlardan hər biri ömürdən artıq görünəcək vaxt ölçüsünün nəyə sərf olunduğuna şahidlik edə bilər. Onun barəsində düşünərkən şəxsən mənəm gözlərim qarşısında canlanan portreti belə səciyyələndirərdim: Zəhmət ilə yığılan insan ömrü.

Həsən Mirzəyev: "Dəyərlərə sevgisi ilə tanınan alim"

Mahirə HÜSEYNOVA,

ADPU-nun Beynəlxalq Əlaqələr üzrə prorektoru, filologiya elmlər doktoru, professor

Bu gün Bakıda, Azərbaycan xalqı üçün müqəddəs ünvanlardan olan II Şəhidlər xiyabənində əbədi uyuyan Həsən Mirzəyevin Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalından, Qovuşuq kəndindən başlayan, tələtəmlər içində keçən həyat və fəaliyyətini ancaq bu cümlə ilə ümumiləşdirmək mümkündür.

O, ömür yolunu leytmotivini canı qəsd sevdiyi Azərbaycana faydalıq əməli ilə ölçürdü. Təsəffüf deyil ki, professor Həsən Mirzəyevin elmi fəaliyyətinin ana xəttində geniş mənada hal, hərəkət bildiren sözlər altında qruplaşdırılan feillər durub. Məlum olduğu kimi, obyektiv aləmdə materiya və hərəkət olmaqla iki amil mövcuddur. Birincisi kainatdakı obyektiv reallıqlar, canlı-cansız, böyük-küçük - bütün varlıqlar, predmet-hadisələr, ikincisi isə bu obyektiv reallığın, predmet və əşyaların zaman və məkan çərçivəsində hərəkətləri daxildir və bəlkə də onun üçündür ki, o, elmi fəaliyyətinin böyük qismini feillərin tədqiqinə həsr edib. Həyatı boyu dinamikanı başlıca meyar hesab edən professor Həsən Mirzəyevi feillə bağlı fəlsəfi baxışla bunlara izah etmək olar. Baxmayaraq ki, ümumilikdə Azərbaycan filologiyası elminin inkişafında onun özünəməxsus yeri dənəməkdir, bunlara belə, daxili əminliyin yuxarıdakı fikirləri təsdiq edir.

Professorun dilçiliyin müxtəlif problemlərinə dair bir sıra sanballı tədqiqatları buna görədir ki, onun qatı opponentləri tərəfindən də etiraf olunurdu. Alimin 200-dən çox elmi əsəri, o cümlədən 25 kitabı və 10-a yaxın dərs vəsaitlərində toplanan, ancaq dünən deyil, bu gün və sabah da elmi ictimaiyyət, xüsusən tələbələr üçün qiymətli mənbə hesab olunan elmi qənaətləri bunu demək üçün əsas verir.

Həsən Mirzəyev vətəndaş mövqeyi və həmin yanağından istiqamətlənən vətəndaşlığı ilə seçilən alimlərdəndir. Onun elmi yaradıcılıq yolunda diqqət qabarıq olaraq çəkinən ikinci istiqamətin alimin qəlbindəki azərbaycanlıq yanğısından irəli gəldiyini görmək elə də çətin deyil. Bu, Azərbaycan, xüsusilə, Qərbi Azərbaycan toponimlərinin tədqiqi ilə bağlı ağılaşmaz geniş arealı əhatə edən elmi axtarışlardı. O axtarışlar istəyini daha da alovlandıran məqamın nədən yarandığını professor belə ifadə edir: "Son bir neçə əsrə qədər türk, oğuz yurdu olan Ermənistanın, o cümlədən Dərələyəzdən azərbaycanlılar dəfələrlə deportasiya olunmuş, soyqırımına məruz qalmış, oradakı yer-yurd adları dəyişdirilmiş, bir çox tarixi abidələrin üzərində əməliyyat işləri aparılaraq yazıları dəyişdirilmiş və bunlar erməni tarixi abidələri kimi qələmə verilmişdir. Bütün bunlar

nəzərə alıb torpağını-daşını qarış-qarış gəzdirmiş, mədəniyyət abidələrinə dərinləndirilmiş bələd olduğum, yarı əsr müddətində dönmə-dönmə yaşlı adamları ilə söhbətlərim Dərələyəzin onomastik vahidlərini qələmə almağı zəruri etdi". (Həsən Mirzəyev. Üçüncü cild. "Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri". Yenidən işlənmiş ikinci nəşri. Ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti. Bakı-2006. S. 3)

Onu sübut etmək üçün xüsusi polemika açmadan təsdiqini tapmış bir həqiqəti xatırladaq: dünyanın mənzərəsi eyni dildə danışan fərdin və kollektivin şüurunda obyektiv reallıqla bağlı müəyyən strukturlaşdırılmış fundamental anlayışdır. Toponimlər özündə linqvistik şəxsiyyətin şüurunda qeyri-müəyyən şəkildə mövcuddur və fərdin həyatı boyu əldə etdiyi bilik və ideyalar sistemini əks etdirir. Bunu, dünyanın mənzərəsini ifadə edən reallıqların intuitiv səviyyədə fərdi fikirlər sistemi də adlandırmaq olar. O da həqiqətdir ki, istənilən sosial-psixoloji vahiddə - millət və ya etnik qrupdan tutmuş, istənilən sosial və ya peşəkar insanları qrupuna və ya fərdə qədər dünyanın mənzərəsini ayırmaq, təsvir etmək və ya yenidən qurmaq mümkündür. Bu, daha çox ona görə mümkündür ki, söhbət son 150-170 illik vaxt məsafəsinin ayrıldığı zaman müstəvisindən gedir. Onu isə hökmən xatırlatmaq lazımdır ki, bu amilin dövlət siyasəti ilə çalğışması alimlərimizə əlavə stimül verən faktorlardı. Yaxın 50 illik tariximiz hələ nominal Azərbaycan dövlətinin (Azərbaycan SSR) mövcud olduğu zamanlarda bu istiqamətdə aparılan işlərin intensivliyini təsdiq edir. Həmin vaxtlarda Azərbaycan dövlətinin siyasi rəhbəri, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Siyasi Bürosunda (Sovet İttifaqının faktiki siyasi rəhbərliyində) təmsil olunan 11 nəfərdən biri, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu dövlət dil siyasəti dilçiləri alimləri səfərbər edirdi. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının təməllərini möhkəmləndirən məqamlarda Prezident Heydər Əliyevin imzaladığı "Dövlət Dilinin təbii qaynaqlarının qorunması və inkişafı haqqında" Fərmanında yenidən aparılan işin aktuallığını elan edirdi: "Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin geniş Avrasiya məkanına yayılan türk xalqlarının az qala bütün dil xüsusiyyətlərini əks etdirəcək qədər rəngarəng olması da başlıca səbəbi təqdimlərdən bu torpaqlarda etnik baxımdan eyni köklü türk etnoslarının mövcud olmasıdır. Şifahi şəkildə yayılan ilkin ədəbiyyat nümunələri - dastanlar, nağıllar, bayatılar, laylalar və sair Azərbaycan şifahi ədəbi dilinin erkən formalaşması və təkamülü zərurətini yaratmışdır" (Bakı şəhəri, 18 iyun 2001-ci il).

Dünyanın linqvistik mənzərəsi bir dil daxilində dünyanın müxtəlif linqvistik şəkillərinin (folklor dili, dialekt, toponimik sistemlərin lüğəti, dünyanın frazeoloji mənzərəsi və s.) məcmusudur. Bəzən bir dildə dünyanın müxtəlif linqvistik şəkilləri arasındakı fərqlər dillərə fərqlərdən daha böyük olur. Professor Həsən Mirzəyevin fikrincə, linqvokulturoloji və tarixi-etnoloji kateqoriyası olan dünyanın linqvistik mənzərəsinin tərkib hissələrindən biri kimi toponimik sistemin linqvistik təhlili cəhdi kifayət qədər haqlıdır. Buna görədir ki, onun elmi araşdırmalarında etnik təcrübə və mədəniyyət əsasən xalqın inkişaf və həyat tarixinin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Toponimik mədəni-əhəmiyyətini (xalqların tarixi keçmiş, onların məskunlaşma yolları və sərhədləri, mədəniyyəti, mənəvi-əxlaqi dəyərləri, dünyagörüşünün xüsusiyyətləri, xalqların tarixi keçmiş haqqında aktual məlumatları qoruyub saxlamaq və nəsilə ötürmək qabiliyyəti və s.) yüksək qiymətləndirən alim hesab edirdi ki, aparılan tədqiqatlar həm də növbəti Azərbaycanın, o cümlədən regionun və dünyanın toponimik mənzərəsinin öyrənilməsi işinə böyük töhfədir.

Maraqlı məqamlardan biri Əməkdar elm xadiminin "Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri" kitabının necə ərsəyə gəlməsi ilə bağlıdır və buna görə də yazdığı əsərin niyə Ümummilli Liderə itaf etməsi ilə bağlı məqam düşündürücüdür: "Bir dəfə böyük dövlət xadimi ilə 4 saat çəkinən söhbətimiz oldu. Söhbətimiz zamanı dünyanın nəhəng siyasi xadimlərindən olan Heydər Əliyev mənə soruşdu ki, hansı mövzu üzərində işləyirsiniz və feil bəhsi üzrə araşdırmalar apardığınızı dedim. Ümummilli Lider "yaxşı, bu, dilimizin qədimliyini sübut edən mövzudur" deyərək söhbətimizə davam etdi: "Hal-hazırda ondan da vacib və daha faydalı mövzu var. Ermənilər bu gün Ermənistan Respublikası adlandırılan ərazilərdə yaşayan azərbaycanlıların hamısını tarixi vətənlərindən, öz doğma yurdlarından çıxarıblar və oradakı yer-yurd adlarını sürətlə dəyişirlər. Bu yer-yurd adlarını sizin nəsil yazmasa, itib-batacaq və gələcək nəsillərə çatmayacaqdır. Həmin yerlərin azərbaycanlılara məxsus olduğunu sübut etmək üçün yazıb beynəlxalq aləmə yaymaq lazımdır. Tarixçi alimlər də ermənilərin törətdikləri cinayətləri, soyqırımları faktlarını, deportasiyaları tarixini dünyaya yaymalıdırlar" (Həsən Mirzəyev. Üçüncü cild. "Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri". Yenidən işlənmiş ikinci nəşri. Ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti. Bakı-2006. Səh. 3).

Professor Ümummilli Liderin uzaqgörənliklə dediyi mövzu üzərində 60-cı illərdən epizodik olsa da başladığı işi xüsusi enerji ilə işləməyə və bu xeyirxah missiyaya rəhbərlik etdiyi kafedranın əməkdaşlarını cəlb etməklə Qərbi Azərbaycanın müxtəlif regionlarının toponimlərini total tədqiqatla cəlb edilməsinə nail oldu. Bu tədqiqatları Həsən Mirzəyevin elmi yaradıcılığında yeni mərhələ adlandırmaq olar. Beləliklə, el ədəbiyyatında xalq dastanlarında, aşıq poeziyasında zərif və tutarlı sənət sirləri çərçivəsində xalqımızın tarixini, soy-kökünü, insan nişanlı, həsrət və yanğısını, bunlarla birgə, xalqımızın hər dağ-dərədə, qaya və ormanlarda, yaylalarda və sair yerlərdə hökkm olunan, heç kimin silə bilməyəcəyi toponimlərin izi ilə gedən yolculuğunu yeni mərhələsi başladı.

O söhbətdən sonra, 2006-cı ildə tədqiqatçı alimin həmkarlarını yüksək qiymətləndirdiyi "Azərbaycan toponimləri" nəfis şəkildə nəşr edilərək dünyanın müxtəlif kitabxanalarına paylandı. Əsərində Həsən Mirzəyev azərbaycanlıların, xüsusilə, ömründə bir dəfə olsa da Dərələyəz mahalını görmüş və mahalın Azərbaycanın təbii sərhədləri daxilində oynadığı rol barədə təsviri olan hər kəsin yaddaşına əbədi yazılan regionumuzun toponomistik pasportunu yaratmışdır:

"Dərələyəz mahalı Basarkeçər, Qaranlıq (Martunu), Vədi, (Dəvəli, Ararat), Sədərək, Şorur, Naçıvan (Babək), Şahbuz, Qarakilsə, Kəlbəcər rayonlarının əhatəsində yerləşir. Dərələyəzin ətrafında, sərhədlərində Ağmançan, Əyricə, Səlimin gədiyi, Dəmirtəpə, Təzəkli, Murtuza yurdu, Soğanlı yaylağı, Vəsin dağı, Dikpələkən, Soyuqbuluq, Saryer, Muradtape, Keçədağ, Qırçbulaq, Qırsıdağ, Quşçubük, Batabat, Biçənək aşırımı və s. Bu kimi yüzlərlə oğuz türklərinə məxsus yüksək dağlar, yaylaqlar, aşırımlar vardır. Arpa çayının hər iki böyük qolu Dərələyəzin sərhədindən keçir və Şorur ərazisində Araz çayına tökülür" (Həsən Mirzəyev "Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri". Yenidən işlənmiş ikinci nəşri. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı-2006. Səh. 5-6).

O, gözəl bildirdi ki, elmi paradiqmanın dəyişməsi, dilçiliyin nəzəri məsələlərinin həlli, dünyanın dil mənzərəsi prizmasından dil vahidlərinin fəaliyyət göstərməsi məsələləri ayrı-ayrılıqda bir millət üçün nə qədər vacibdirsə, o qədər də bəşəriyyət üçün əhəmiyyətlidir. O, özünün tələbələrinə, həmçinin rəhbəri olduğu kafedra əməkdaşlarına, dissertantlar və doktoranturada gənc alimlərə bunu hər məqamda xatırladı. Dünyanı dil və şivə ilə görmək və dərk etməyin müəyyən üsulunu əks etdirən, dilin əsas xassələrindən biri kimi antroposentrik-mədəniyyətə əsaslanan, dillərəsas təmasların aktivləşməsi və antroposentrik dilçiliyin inkişafını toponimik tədqiqatların aktuallaşdırılmasında, linqvokulturologiya, linqvokulturologiya və mədəniyyətlərəsas ünsiyət

" Bir dəfə böyük dövlət xadimi ilə 4 saat çəkinən söhbətimiz oldu. Söhbətimiz zamanı dünyanın nəhəng siyasi xadimlərindən olan Heydər Əliyev mənə soruşdu ki, hansı mövzu üzərində işləyirsiniz və feil bəhsi üzrə araşdırmalar apardığınızı dedim. Ümummilli Lider "yaxşı, bu, dilimizin qədimliyini sübut edən mövzudur" deyərək söhbətimizə davam etdi: "Hal-hazırda ondan da vacib və daha faydalı mövzu var. Ermənilər bu gün Ermənistan Respublikası adlandırılan ərazilərdə yaşayan azərbaycanlıların hamısını tarixi vətənlərindən, öz doğma yurdlarından çıxarıblar və oradakı yer-yurd adlarını sürətlə dəyişirlər. Bu yer-yurd adlarını sizin nəsil yazmasa, itib-batacaq və gələcək nəsillərə çatmayacaqdır. Həmin yerlərin azərbaycanlılara məxsus olduğunu sübut etmək üçün yazıb beynəlxalq aləmə yaymaq lazımdır. Tarixçi alimlər də ermənilərin törətdikləri cinayətləri, soyqırımları faktlarını, deportasiyaları tarixini dünyaya yaymalıdırlar".

çərçivəsində toponimlərlə mərhəmətə münasibətdə mümkünliyini deyən Həsən Mirzəyev dilçiliyimizdə bu sahənin inkişafına çalışır və öz həmkarlarını da buna sövq edirdi.

Buna görədir ki, alimin həmin kitabının redaktoru, professor Qəzənfər Kazımov Həsən Mirzəyevin gərgin elmi axtarışları barədə şövlə yazır: "Əsərdə toponim və antroponimlərin kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri, struktur-semantik imkanları folklor janrlarının poetik, tarixi-mifoloji araşdırmalar üçün geniş imkanlara malik olduğunu göstərir. Dini və mifoloji tarixə bələd olan müəllif xalq poeziyasında cəmləşmiş xüsusi adların toponim və antroponimlərin ətrafı təhlilini vermiş, qala, kənd, şəhər, mahal, ölkə, vilayət adlarının tarixi-etimoloji tədqiqi əsasında xalqımızın təfəkküründə mühüm yer alan etnosların el sənətində dəyişmə izlərini üzə çıxarıb. Nəticə olaraq, dini və mifoloji adların, dini titul və ləqəblərin elmi şərhini dəyərini artırır" (Həsən Mirzəyev "Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri". Yenidən işlənmiş ikinci nəşri. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı-2006. S. 5-6).

Qətiyyətli deyə bilərik ki, onomastika və xüsusi toponimik sahədə tədqiqatları elmi marağın artması, toponimiyənin qarşısında duran müxtəlif suallara cavab tapmaq dilçilik üçün əhəmiyyətinin dərk edilməsi ilə səciyyələnən yeni dalğa dilçiliyimiz üçün həm də yeni istiqamət şərtləndirdi.

Toponimlər istənilən təbii dilin lüğətinin tərkib hissəsidir. Aparılan tədqiqatlar bu gün Qərbi Azərbaycanın bütün ərazisini əhatə edir. Dilçilərimizin axtarışlarının, məhsuldar əməkdaşlarının nəticəsidir ki, bu gün qədim və doğma əlverişimizdə buraların əsl sahiblərinin kimliyini təsdiqləyən oykonimlər, hidronimlər, makrotoponimlər, mikrotoponimlər, antroponimlərin məzmun və kaloriti verdiyi xəritələr hazırlanaraq təkbizolunmaz dəlillərə çevrilib. Etiraf edək ki, həmin xəritələrin hazırlanması ənənəsi isə birbaşa filologiya elmlər doktoru, professor Həsən Mirzəyevin adı ilə bağlıdır.

Dünyanın toponimik mənzərəsinin formalaşdırılması müasir dilçiliyin aktual vəzifəsidir, çünki toponim qeyd-şərtsiz etnomədəni əhəmiyyətə və integrativ statusa malikdir. O, bu həqiqəti ilkin dərk edərək, onun nə qədər həyat əhəmiyyətə daşdığı auditoriyalarda tələbələrə, elmi kuarlarda həmkarlarına təlqin etmək istəyirdi. Bunun mənəvi gücü və xalqımızın növbəti tarixi, həmçinin siyasi həyatında oynaya biləcəyi rol barəsində hər məqamda danışdı. O, toponimik sistemin verballaşdırılmış formada etnik xalqın tarixi, sosial, linqvistik və etnomədəni xüsusiyyətlərini əks etdirdiyini, onun coğrafi obyektin identifikatoru olduğunu sübut etməyə çalışır, özünəməxsus şəkildə fikirlərini bu cür ifadə

edirdi: "Toponimlərin semantikasının milli-mədəni komponentləri özündə ancaq xüsusi regional təmsilçiliyi, mədəni zənginliyi ehtiva etmir."

Professor Həsən Mirzəyev buna görə idi ki, linqvokulturologiyanın diskursda sinxron qarşıqlı əlaqələrini, 170 il əvvəl bu ərazilərdə məskunlaşdırılan ermənilərin, həmçinin böyük imperiya maraqlarını təbii etmək üçün regionda vəzifə səlahiyyətlərini yerinə yetirən Çar Rusiyası emissarlarının hansı rol oynadığını əsaslı şəkildə açmağa çalışırdı.

"Toponimlərin linqvistik-mədəni təhlili onlara ölkənin dili və mədəniyyəti haqqında biliklərin anbarı kimi baxmağa imkan verir. Coğrafi adlar xalqın tarixinin əksi olmaqla, cəmiyyətin dilinin və mədəniyyətinin müxtəlif inkişaf və çiçəklənmə dövrlərini qeyd edir. Coğrafi adların tədqiqi müasir dilçiliyin aktual problemlərindən biridir, çünki toponimlər müxtəlif tarixi dövrlərdə meydana çıxaraq cəmiyyətin inkişaf xüsusiyyətlərindən əsl olaraq inkişaf edir, onun həyat və fəaliyyətinin müxtəlif təbəqələrini əks etdirir"- deyən dilçi alim toponimlərin ciddi araşdırılmasının siyasi məsələ olduğunu qeyd edirdi.

Toponimlərin hər hansı bir etnik qrupun həyatının mədəni və fəlsəfi qavrayışının mühüm hissəsi olduğunu, onların sosial və tarixi təcrübəni - ümumbəşəri və milli təcrübəni birləşdirdiyini, mədəni məlumatları saxlayıb yaydığı qeyd edən Həsən Mirzəyev bunların araşdırılması zərurətini dönmə-dönmə qeyd edən Ümummilli Liderimizin dediklərindən tez-tez sitat çəkərək, onun strateji maraqlarımızda əhəmiyyətli rolunu xatırladı.

Prezident İlham Əliyevin dilin inkişafı üçün qanunvericilik bazasının möhkəmləndirilməsi işinə nə qədər həssaslıqla yanaşmasını onun qəlbindəki Azərbaycan sevgisi ilə izah edən Həsən Mirzəyev buna görə idi ki, Prezidenti ilə qurur duyurdu.

Mədəni dünyada ancaq öz xalqın kulturoloji sərəvətləri deyil, bəşəriyyətin xoş məramları yayan mədəni sərəvətlərə böyük ehtiram və diqqətlə yanaşmaqla bərabər, həm də hamısı kimi tannan Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyeva onun üçün simvol idi.

O, ancaq dəyərlərə deyil, həmin dəyərlərin daşıyıcılarına xüsusi ehtiramla yanaşırdı və bunu özünəməxsus şəkildə, auditoriyasında bəyan etməkdən zövq alırdı. O, müəllim idi, hər bir məqamda öyrətmək və nümunə olmaq, sadəcə olaraq, onun missiyası idi və şüurlu həyatı boyu missiyasına sadıq qaldı.

Zaman və məkan Həsən Mirzəyev üçün ona görə fəlsəfi kateqoriya hesab olunurdu ki, o, bunların vəhdətində olanları nələrlə yaradacağı barədə mübahisəli götürməyən proqnozlar verə bilirdi.